

DOĞU ANADOLU'DA FOLKLOR DERLEMELERİ

Pertev N. BORATAV

Bu yaz tatilinde, 1939 ve 1940-1941 yıllarında başladığım "halk hikâyeleri derlemesi," işini devam ettirmek maksadiyle doğu Anadolu bölgesinde bir araştırma programı yaptım. Araştırmaları 3 kişilik bir heyet halinde yapacaktık; gezimiz 3-3 buçuk ay sürecekti; Sivas'tan başlayarak, Erzurum, Sarıkamış, Kars, Artvin çevrelerinde devam edecekti. Maddi imkânların müsaadesizliğinden dolayı gezinin müddetini kısaltmak lâzım geldi. Böyle olunca, halk hikâyelerinin derlenmesinde, belli bir yerde uzun zaman kalmak zorunu göz önünde tutarak, bir buçuk aylık zamanı halk hikâyeleri derlemesi için en elverişli yer olan Kars'taki çalışmalara hasretmek gerekti. Gezîye Enstitümüz ilmi yardımcılardan ve halk hikâyeleri üzerinde doktora tezi hazırlamakta olan İlhan Başgözle, öğreneilerimizden Özdemir Sarıca iştirak ettiler.

Kars'taki çalışmalar : Kars'ın içinde, gittiğimiz sırada, derhal bizimle çalışmağa hazır, âşık Gülüstan vardı: Onu, dört yıl önce Kars'ta kaldığım zaman tanımıştım. Bana ozamaanki ilk çalışmalarında yardım etmiş olan ve kendi topladığı hikâyelerden 9 tanesini¹ Enstitümüzdeki Folklor Arşivi için Fakültemize satmış bulunan, Fahrettin Çelik (Kırzioğlu)'i yine Kars'ta bulduk. O, Kars bölgesindeki âşıklar ve hikâyeciler hakkındaki bilgisinden bizi yine büyük ölçüde istifade ettirdi. Kendisine burada teşekkür etmeyi borç bilirim. Fahrettin Kırzioğlu bize, aslı İrevan toprağından olmakla beraber uzun zamandır Kars'ta oturan Kahraman oğlu Âşık Muharrem Günay'la, aslı Taşnikli olup şimdi İğdir'de oturmakta bulunan Âşık Abbas Dilir'i tanıttı. 64 yaşlarında olan Abbas Dilir, 20 yıldan fazla bir zaman İran Azerbeycanında kalmış; Kars bölgesinde yaygın birçok hikâyelerin bizim için yep yeni varyantlarını söylüyor. Muharrem Günay da şimdi epiy ihtiyarlamış, sesini kaybetmiş olmaktan şikâyetçi; onun için, eskisi gibi devamlı olarak meclislerde, düğünlerde hikâye anlatmağı bırakmış; nadir hallerde, hatırlı bir dost düğünü olursa, gidip hikâyeye anlatıyor. Âşık Gülüstan, senelerce Âşık Şenlik'in çıraklığını yapmış, onun hikâyelerini, bilhassa Salman Bey'i ustasının üslûbiyle bilmekle övünüyor. Bu üç âşık, şimdi kendilerini ihtiyarlamış saymaktadırlar; öyle tahmin ediyorum ki, yorucu bir sanat

¹ Bu hikâyelerin adları, «Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinde halk edebiyatı ve folklor arşivi» adlı makalemizde D. T. C. F. Dergisi, 1942. c. I, sayı 1, s. 103-104, verilmiştir.

olan, üst üste gecelerce süren hikâye meclislerini canlılıkla devam ettirmek gücünü de artık pek duymuyorlar; belki de bu yüzden, genç rakipleri dururken, o kadar çok aranmıyorlar. - Burada şunu da kaydetmeliyim ki: yavaş yavaş piyasadan çekilen bu ihtiyar âşıklardan, halk hikâyelerine ve hikâyeciliğine dair - onların genç muakkiplerinden öğrenmiyeceğimiz - pek çok şeyler tesbit etmek mümkündür; ve bunu gecikmeden yapmak lâzımdır. Bu yıl Kars'a gidişimizde, eski hikâyelerin çok dikkate değer varyantlarını bilen birkaç hikâyecinin: Âşık Şenlik'in çırağı, Çıldırılı Âşık Hüseyin, Fahrettin Çelik (Kırzioğlu)'e bazı hikâye parçaları yazdırmış olan Ali Dayı (Ali Işık) gibi çok değerli, ve birer canlı kaynak hükmünde olan âşıkların ölüm haberini işittik. Bu ihtiyar ustalar, ölüp giderken, kendileriyle birlikte, bir daha ele geçirmek imkânı olmayan bilgileri ve sözlü sanatın çok değerli mahsullerini de gömüyorlar.

Bugün Kars'ta Ramazan geceleri ve kış geceleri iki kahvede devamlı olarak hikâye anlatılıyor. Bunların da iki gedikli hikâyecisi vardır. Daha çok "terekeme" ağız hikâyelere meraklıları çeken kahveyi Sosgirt'li Mehmet Hicrânî, yerli ve türkmen ağız hikâyeleri sevenleri toplıyan kahveyi de Sarıkamışlı Dursun Cevlânî idare ediyorlar. Bununla beraber köylerdeki düğünler daha pek çok âşıkları meşgul edecek kadar boldur: Düğüne, hikâye anlatıp saz çalacak, türkü söyleyecek âşık getirmek, muhakkak riayet edilmesi gereken bir gelenektir. Biz, yazık ki, bu düğünlere gidip düğün esnasında hihâyenin mevkiini, ve söyleniş geleneğini butün "âdâb ve erkânı" ile yerinde tesbit edemedik; Kars'a gittiğimiz sırada ot ve ekin biçme zamanı gelmişti; Ramazan'da düğünleri durduran âmillerden biri oluyor. Düğün en çok ilkbaharda ve sonbaharda oluyor.

Ramazan girerken, beklediğimiz iki âşık da Kars'a geldiler. Bunların her ikisi ile de: Cevlânî (Dursun Kılıç) ve Hicrânî (Mehmet Kasım Ülker) 1940-1941'de tanışmıştık. Cevlânî kahveci ile uyuşmadığı için bu Ramazan şehirde hikâye meraklıları yalnız Mehmet Hicrânîyi dinlediler.

Ramazan geceleri kahvede hikâye anlatma geleneğinden, başka yazılarımda bahsettim¹. Oralarde fazla tafsilâta girişmediğim noktalar üzerinde biraz durmak isterim: Kahvede hikâye anlatmak, daima yeni yeni safhalar gösteren, mürekkep, mudil bir sanat gösterisidir. Bu, merkezinde hikâyeci-âşıkın bulunduğu bir temsildir. Hikâyenin anlatılması safhasında faal olan yalnız odur. Ama bu meclisler aynı zamanda saz ve söz (türkü) meclisleridir. Aynı yerde, veya başka yerlerde, başka vesilelerle dinlenmiş olan bu hikâyelerin vakalarının heyecan ve ilgi ile takip edilmesi kadar, sazla ve zengin çeşitli makamlarda söyle-

¹ «Folklor ve Edebiyat, II» ve «Halk hikâyeleri ve halk hikâyeciliği» adlı kitaplarıma bakınız.

nen türkülerin dinlenmesi, yani müzik ve şiir sanatları da bu toplantılarda aynı derecede ehemmiyet taşır. Hikâyeyi yalnız âşık anlatır, ama hikâyeye girmeden önce, ve hikâyeye bittikten sonra, hattâ hikâyenin orta yerlerinde de, âşık hikâyenin türkülerini ve bu türkülerin sonunda veya kıta aralarında bayatılarını söylerken, mecliste bulunanlardan sesi güzel olup makamlarıyla türkülerini söylemesini bilenlerin coşup âşıka katıldığı çok olur. Dinleyicilerin bazıları -şiir ve türküyü sevdiği kadar, onları çağırıp söylemesini bilmiyenler -dinleyiciler arasında güzel sesli ve türkü makamlarına aşina kimseleri kışkırtıp onlara söyletiyorlar; böylece aynı gecede faslın tabii müddetine bakarak bir iki saat uzadığı, sanatkâr dinleyicilerin âşıkla nöbetleşe, türkü faslını devam ettirdikleri olur. Bu, biraz da, âşıkın heyecanını etrafa sirayet ettirecek bir haleti ruhiye taşıyıp taşımamasına, mecliste bulunanların keyiflerine ve neşelerine bağlıdır. Bu fasılların çok canlı ve neşeli örnekleri, muhakkak ki, mecliste hikâyeye anlatan ayarında bir sanatkâr âşıkın bulunduğu zamanlarda görülür. Biz bulunduğumuz toplantılarda böylesine raslamadık. Yalnız, kendi halinde dinleyicilerden coşup, hattâ âşıkın elinden sazını da alarak, onunla yarışa çıkanlar gördük.

Kahvedeki dinleyiciler, gerçekten ayrıca tetkike değer bir konudur. Kahvenin iyi, bir dereceye kadar ferah yerlerindeki masaları (birinci mevkileri diyelim) ufak memur, talebe, eşraf... gibi, ya servetiyle veya kültürüyle "sivrilmiş,, kimseler tutuyor; âşıkı teşvik eden, alkışlıyan, coşup bağırın, âşıka, türkülerini şu veya bu makamda söylemesi hususunda direktifler veren bunlardır. Bunlar, kahveciyi de, âşıkı da memnun edebilen kimselerdir: âşıka, arada bir, pek beğendikleri türkülerini söylediği zamanlar bahşış verdikleri olur. Âşık hikâyesini anlatırken bunların konuşmaları da eksik olmadığı için, âşık bunları yanlarındakilere çay ikram etmek suretiyle cezalandırıp kahvecinin çay satışını da bu sınıf dinleyicileri sayesinde artırmış olur. Bu seçkin dinleyiciler bir gecede bir tek çayla kalmayıp birbirlerine çay ikram ettikleri için, kahvecinin bir gecede bir tek masadan 5-10 lira aldığı olur. Ama, öyle sanıyorum ki, hikâyecinin asıl candan ve devamlı dinleyicileri bunlar arasında değildir; gerilerde, masasız sıralar veya iskemleler üstünde, birbiri üzerine binmiş vaziyette oturan, kimi de ayakta kalan, saatlerce bu rahatsızlığa katlanan kalabalık dinleyici kitlesi: hikâyelerin asıl meraklı ve sürekli dinleyicileri bunlardır. Bunlar, çoğu genç veya orta yaşlı, tek tük ihtiyar, fakir veya orta halli esnaf, çırak, kalfa, işçi, çiftçilerdir; her biri ayrı ayrı kahveciye büyük kâr temin etmezler, kalabalık olmaları kazandırır: Gecede bir, iki çayla yetinirler. Kahve, haddinden fazla sıkışılmak suretiyle 100 kişi kadar ahyor. Yersizlik yüzünden, zaten pek fazla hasılât getirmeyecekleri de muhakkak olan çocukları içeri almıyorlar, ama bunlar, içeri girip hikâyeye dinlemek isteğiyle, kapının önünde gürültü etmekten geri durmuyorlar. Öyle görülüyor ki, Kars bölgesinde halk hikâyeleri dinlemek, halâ büyük bir ihtiyaç-

tır. Bu sanat, bu çevrede - hattâ şehirlerde bile - bütün zenginliğiyle yaşıyabiliyor.

Hikâyecilik sanatı modern tesirlerden de kurtulamamaktadır. Bu yıl, kahvedeki bazı seanslarında, âşık Hicrânî'nin saz yerine eline "cümbüş,, aldığını gördüm. Bunun sebebini kendine sordum, müşterilerinden birçoğunun böyle istediğini söyledi. Mehmet Hicrânî, 4 yıl önce askerlikle İstanbul, Bursa taraflarında gezdi. Öyle sanıyorum ki, müşterilerine bu daha modern âleti - saz düzenine uydurup - önce o gösterdi; bazıları, şarkıcı ve tiyatrocü kumpanyalarında da gördükleri cümbüşü gerçekten tercih ediyorlar. Ama, cümbüş, türkülere koşulan melodilerde, sazın özelliklerinden birçok şeyleri kaybettiriyor.

Ramazan içinde, sırf bize hikâye yazdırmak üzere, Sarıkamışlı Bektaş Usta da (Âşık Zemîni) Karsa geldi. Bektaş da, Dursun gibi Türkmen (Alevî) âşıklardandır. Hikâyeleri yerli-Kars varyantlarıdır. Bektaş Usta epiyi ihtiyarlamıştır; kahvelerde saz çalmıyor. O eski yazı ile yazmasını bilir. Kahvelerde, sık sık anlatmadığı, veya kısaltarak anlattığı için unuttuğu hikâye epizotlarını, ve türkülerini, bir deftere kaydetmiştir; bu defterin rehberliğinden faydalanarak hikâyeleri tam olarak anlatmak zorundadır.

Böylece Kars içinde, 6 âşıktan hikâyeler yazdık. Bazan bunlardan üçü veya ikisi ile birlikte çalışmak gerekiyordu. O zaman her birimiz bir âşıkın anlattıklarını yazmak suretiyle işbölümü yaptık. Kars içinde yazdığımız hikâyelerin adlarını, kimlerden yazıldığını ve herbirinin sahife sayısını aşağıdaki cetvelde gösteriyorum:

<i>Hikâyenin adı</i>	<i>Söyliyen âşık</i>	<i>Sahife</i>
1. Zülâl Şah oğlu İbrahim	Muharrem Günay	94
2. Lâtif Şah	" "	82
3. Mesim ile Dilebruz	" "	66
4. Dede Kasım (Hasta Kasım)	Abbaş Dilir	52
5. Emrah ile Selvi	" "	99
6. Tufarkanlı Abbas	" "	161
7. Tahir Mirza	Gülistan	56
8. Hüseyin Şehzade	"	49
9. Salman Bey	"	114
10. Haydar Bey	Dursun Kılıç	46
11. Âşık Garip	" "	85
12. Şair Zemîni (otobiyografi)	Bektaş	41
13. Eşref Bey	"	160
14. Tahir Mirza	"	95
15. Umman Bey	Mehmet Kasım Ülker	87
16. Hanlar	" " "	51
17. Kenan ile Hanzade	" " "	82

T o p l a m 1420

Cılavuz'daki çalışmalar: İlimi yardımcımız İlhan Başgöz'le öğrencimiz Özdemir Sarıca, Kars'ta çalışmalarına devam ederken ben Cılavuz Köy Enstitüsüne gittim. Orada, Enstitü müdürü Bay Halit Ağanoğlu'nun misafiri olarak 4 gün kaldım. Bunun 2 gününü, Enstitü yakınındaki Porsuklu köyünden çağırdığımız Âşık Merdan'dan hikâyeler yazmakla geçirdim. Âşık Merdan, bilhassa hikâyelerin manzum parçaları için o kadar iyi bir kaynak değildir. Bununla beraber, onun repertuarında, şimdiye kadar adlarını duymadığımız birçok hikâyeler vardır. Bunlardan, aşağıda adlarını ve sahife sayısını gösterdiğim dört tanesini bu sefer tesbit ettim :

<i>Hikâyesi adı</i>	<i>Söyliyen âşık</i>	<i>Sahife</i>
18. Derviş Mehmet	Merdan	54
19. Mehmet ile Ahmet	"	31
20. Battal Yusuf	"	18
21. Hadder Mihrali	"	21
T o p l a m		124

Bir gün, Enstitü öğrencilerinin çayır biçmek üzere kamp kurdukları, Ardahan yolu üzerindeki Kiziroğlu köyünün yaylasına çıktık. Kiziroğlu köyü de epiy yüksek bir köydür; yaylası 2900 metredir. Bu köy adını Koroğlu'nun meşhur arkadaşından alıyor. Erzurum anlatması Koroğlu hikâyelerinin sonunda Âşık Mikdat'ın rivayetine göre Koroğlu, arkadaşlarını dağıttıktan sonra Kiziroğlu gidip bu köye yerleşmiştir; aynı rivayete göre, Erzurumda onun neslinden bir aile vardır, bunlara Karahanoğulları derler. Bugün Kiziroğlu köyünde, oranın eski halkından kimse kalmamıştır. Bugünkü ahali, bu bölge Türkiyeye geçtikten sonra yerleşmiştir. Bununla beraber burada, Koroğlu'nun ve Kiziroğlu'nun hikâyesini bilenler vardır. İlerde, bu hikâyeleri, yer adlarına bağlılıklarını gösterek tesbit etmek lâzım gelir. Cılavuz yakınlarında, Koroğlu ile savaşları meşhur, Mamaş Bezirgân'ın adını taşıyan bir yer de vardır.

Cılavuz köy Enstitüsünde folklorla ilgi gösteren ve bu sahada araştırmalar da yapan iki öğretmen arkadaşla, Türkçe öğretmeni Kemal Soydan ve öğretmen Zakir Güven'le tanıştık; onlarla çalışma plânı üzerinde konuştuk. Zakir Güven, daha çok halk şairlerine ait bilgiler ve metinler toplamağa heves gösteriyor; Kemal Soydan, folklorun bütün konularıyla ilgileniyor. Bu arkadaşlar, ilk elde, öğrencileri vasıtasıyla masal derleyip bir masal koleksiyonu meydana getirmeyi ve bunların birer nüshasını Fakültemizdeki Folklor Arşivine armağan etmeyi vadettiler. Bizim, Profesör Eberhard'la beraber meydana getirdiğimiz "Türk Masallarının tipleri," adlı tetkik için faydalandığımız 2200 masal arasında Kars-Artvin bölgesine ait hemen hemen hiç metin bulunmadığı düşünülürse bu koleksiyonun değeri bir kat daha artar. Bu çevredeki halk hikâyelerinin kaynaklarını ve meydana gelişlerini incelemek için de, buraların masallarının toplanmış olması lâzımgelir.

Şahlarna'da 3 gün kadar kaldık ; bu köyün yakınlarındaki âşıklardan haber sorduk. Ancak, Aküzüm'den Aziz Ağa'yı, ayrılmazdan bir gün evvel getirtmek mümkün oldu. Âşık Aziz, birçok hikâyeler bilir, güzel anlatır ; tam mânasiyle "professionnel" bir âşık olmamakla beraber kendinin de maceraları ve bunlara yakılmış türküleri pek çoktur. Onda-ki hikâyeleri yazmak - bütün onun gibi professionnel olmıyan âşıklar için de aynı şey varittir - ancak kış mevsiminde mümkün olacaktır ; bu mevsimde ziraat işleriyle meşguldür. Beraber geçirdiğimiz iki gün içinde kendi başından geçenlerle bazı ünlü âşıkların - meselâ Âşık Şenlik'in - maceralarından meclisler ve türküler yazdık.

Erzurum'da, dönüşte bir gün kalabildim. Umumi Müfettişlik Milli Eğitim Müşaviri (şimdi İstanbul Milli Eğitim Müdürü) Bay Murat Uraz'la Karsa geldiği zaman görüşmüş, ve onun halk hikâyeleri üzerindeki çalışmalarına, hususiyile yayınladığı hikâyeleri nasıl işlediğine dair değerli bilgiler edinmiştik. Bay Murat Uraz, elinde bulunan ve yayınlamak niyetinde olmadığı Koroğlu hikâyelerini Arşivimize hediye etmeyi vadetmişti. Erzurumda bu vâdini yerine getirmek iyiliğinde bulundu. Bu hikâyeler, Murat Uraz'ın vaktiyle, 1928 de, Erzurum Lisesi Müdürü iken Erzurumlu Âşık Mıkdat'tan yazdırdığı -ve aslı Kars'lı Âşık Kılıççı Mustafa'ya çıkan- Koroğlu kollarıdır. Murat Uraz bu metinlerin bir nushasını, şimdi Trabzon Lisesinde Edebiyat öğretmeni bulunan Sırrı Numan Bilgeye, bir nushasını da Müzeler ve Antikiteler Müdürü Hâmit Zübeyir Koşay'a -faydalanmaları için- vermişti. Bu metinlerin, halk hikâyeleri üzerinde çalışırken elimizin altında bulunmasını, karşılaştırmalarda bunlardan da faydalanmayı çok arzu ediyorduk ; fakat hususi ellerde bulunan kopyalardan ve Sırrı Numan Bilge'nin, üzerinde çalışarak bir lisans vazifesi haline getirdiği, İstanbul'da Türkiyat Enstitüsündeki nushadan faydalanmak çok defa imkânsız oluyordu. Şimdi, Arşivimizdeki metin malzemesine kattığımız, ve karşılaştırmalar için faydalanabileceğimiz bu Koroğlu kollarının adlarını ve sahife sayılarını aşağıya yazıyorum :

<u>Kolun adı</u>	<u>Sahife</u>
1. Koroğlu'nun bidayeti ve Ayvaz kolu	7
2. Köse'nin kolu	4
3. Ferman-Bağdat kolu	11
4. Hasan Paşa-Silistre kolu	25
5. Bolu Beyi kolu	26
6. Halep kolu	26
7. Telli Nigâr kolu	11
8. Kırım-Gülendam kolu	12
9. Kenan kolu	26
10. Hasan Bey-Dağıstan kolu	29
11. Cığa kolu	18

<u>Kolun adı</u>	<u>Sahife</u>
12. Kayser kolu	14
13. Gürcistan-Lezgi Ahmet kolu	13
14. Köroğlu'nun encamı	2
T o p l a m	224

* * *

Bu yılki derlememizin neticelerini aşağıda gösteriyorum:

A — Arşivde varyantları bulunan hikâyeler.

I. Köroğlu hikâyeleri :

	Âşık	Mikdat
1. İlk kol		
2. Hasan Paşa kolu (Silistre)	"	"
3. Bolu Beyi kolu	"	"
4. Ayvaz kolu	"	"
5. Hasan Bey kolu	"	"
6. Hasan Bey kolu (Dağıstan)	"	"

II. Başka hikâyeler :

1. Tufarkanlı Abbas	Âşık	Abbas
2. Emrah ile Selvi	"	"
3. Âşık Garip	Âşık	Dursun
4. Lâtif Şah	Âşık	Muharrem
5. Salman Bey	Âşık	Gülistan
6. Tahir Mirza	"	"
7. Tahir Mirza	Âşık	Bektaş

B — Arşivde varyantları bulunmayan, yeni hikâyeler :

I. Köroğlu kulları :

	Âşık	Mikdat
1. Köse'nin kolu		
2. Ferman-Bağdat kolu	"	"
3. Halep kolu	"	"
4. Telli Nigâr kolu	"	"
5. Kırım kolu	"	"
6. Kenan kolu	"	"
7. Cığa kolu	"	"
8. Kayser kolu	"	"
9. Gürcistan kolu	"	"

II. Başka hikâyeler :

1. Zülâl Şah oğlu İbrahim	Âşık	Muharrem
2. Mesim ile Dilebruz	"	"
3. Hasta Kasım	Âşık	Abbas
4. Haydar Bey	Âşık	Dursun

5. Derviş Mehmet	Âşık Merdan
6. Mehmet ile Ahmet	" "
7. Battal Yusuf	" "
8. Hadder Mihrali	" "
9. Hüseyin Şehzade	Âşık Gülistan
10. Eşref Bey	Âşık Bektaş
11. Şair Zemini	" "
12. Umman Bey	Mehmet Hicrânî
13. Hanlar	" "
14. Kenan ile Hanzade	" "

Netice : Arşivde, 1945 yazına kadar toplanmış hikâyeler 42 ayrı hikâyeye ait 72 varyanttan ibaretti, ve bunlar 2354 sahifelik bir malzeme teşkil ediyordu.

1945 yazında 23 ü yeni hikâyeye olmak üzere 35 hikâyeye derledik; bunlar 1768 sahifelik bir malzeme meydana getiriyor.

Böylece bugün Arşivimizdeki halk hikâyeleri koleksiyonu 65 ayrı hikâyeye ait 107 varyanttan ibarettir, bunlar 4122 sahifelik bir malzeme teşkil ediyor.

**

Bu hikâyelerden Salman Bey ile Lâtif Şah, musannifleri belli hikâyelerdir: Bunları Birinci Cihan Harbi içinde ölmüş Çıldırli meşhur Âşık Şenlik tasnif etmiştir. Bunlardan Salman Bey'in nasıl meydana getirildiğine dair "Halk hikâyeleri ve halk hikâyeciliği," adlı kitabımda bilgi vermiştim. Biz bu sefer, bu hikâyenin meydana gelmesine vesile olan vakaya ait, hikâyeci Gülistan'dan tamamlayıcı bilgi edinmek, ve o vaka ile ona bağlanan türkülerin yerini hikâyeye içinde göstermek imkânını bulduk.

Âşık Mehmet Hicrânî bize bir "kara hikâyeye," nin nasıl türkölü hikâyeye şeklini aldığı metin üzerinde tesbit etmek imkânını verdi. Bize "Kenan ile Hanzade," hikâyesinin evvelâ "kara hikâyeye," şeklini yazdırdı; sonra bunu, türkölü hikâyeye şeklinde anlatıldığı zamanlarda zenginleştirdiği ve türkülerle süslediği yerleri, ilâve ettiği vakaları, v. s. gösterecek yazdırdı. Böylece biz, Âşık Mehmed'in küçükken babasından dinlediği bir "kara hikâyeye,"yi türkölü halk hikâyesi şekline geçişinin seyrini tesbit etmek imkânını bulduk. Aynı âşık bize "Hanlar," hikâyesiyle tıpkı Salman Bey gibi, realist bir vakanın eski çağlara götürülerek "halk hikâyesi," konusu oluşuna örnek verdi.

Bu sefer tesbit ettiğimiz hikâyeler arasında Âşık Muharrem tarafından anlatılan "Mesim ile Dileburuz," hikâyesi, tıpkı Müdâmî'den yazdığım "Mahzuni," hikâyesi gibi, vakası Süleyman Peygamber zamanına götürülmüş, birçok motifleri "menâkib," ve "kısas," kitaplarından alınmış görünen bir hikâyedir. Aynı âşıktan yazdığımız "İbrahim, Zülâl Şah oğlu," hikâyesi de, Müdâmî'den tesbit ettiğim "Yahudi Kızı," tipinde, zalim bir yahudinin dengi olmıyan bir kızı takibi macerasını anlatır.

Bektaş Usta'dan yazdığımız "Şair Zemin", bir otobiyografidir; âşık-ın, Kars-Sarıkamış bölgesi Rus işgali altında bulunduğu zamanda Rusya içlerine sürgün edilmesinin macerasıdır. Arşivimizdeki, Âşık Ali İzzet'e ait otobiyografik hikâye çeşidindedir.

Hikâyelerin kaynaklarına ve "tasnif"lerine dair, bu seferki tetkikle-rimiz sırasında, "Halk hikâyeleri ve halk hikâyeciliği" adlı kitabımda dokunmamış olduğum bir vâkıya rasladık: Âşıklara hikâyelerinin kay-nakları sorulduğu zaman, bazı hikâyeleri "İran çapı" veya "Kafkas çapı" (çap=basma) kitaplardan öğrendiklerini söylüyorlar; yahut da -çoğu okuma yazma bilmediklerine göre- bunları bir kitaptan dinledik-lerini ve kendileri için bu kitabı yazı bilen bir kimseye kopya ettirdik-lerini anlatıyorlar. Aceba bu kitaplar nelerdir? Hakikaten basma eserler midir? yoksa -büyük bir ihtimalle - yazma ile basmayı karıştırıyorlar mı? Tahminimize göre, her iki ihtimal de vârittir. Hikâyelerin birçoğu, vaktiyle yazma veya basma halinde tesbit edilmiş, bu kitaplardan tekrar sözlü geleneğe geçmiştir. Meselâ, yukarda adı geçen kitabımız-da Sosgert'li Âşık Mehmet Hicrân'nin tasnifi diye birçok hikâyelerin adını vermiştim. Bu sefer, âşık Mehmet'le konuşmalarımız sonunda öğrendik ki, bu âşık, hikâyelerinden bir kısmının tam mânasiyle mu-sannifi değildir; o bu türlü hikâyelerin, sadece konusunu veya "kara hikâye" şeklini bir yazılı eserden almış değildir; bu şekilde tasnif etti-ği hikâyelerin yanında, tasnif edilmiş, kitap halinde - yazma veya basma-türkülü bir hikâyeyi alıp, onda değişiklikler yapmak, yeni türküler ve epizolar ilâve etmek, bazı yerlerini kendine göre değiştirmek, güzelleş-tirmek suretiyle ona yeni bir şekil verdiği de olmuştur. O bu türlü bir işi de "tasnif" sayıyor. -Biz bu seferki tetkiklerimiz sırasında onun bu çeşit "yenileştirme" ye tâbi tutmak suretiyle meydana getirdiği hikâyeleri ötekilerinden ayırmış olduk.

Bugünkü âşıkların anlattıkları hikâyeler içinde böyle, daha eski bir kitaptan alınarak yenileştirilmiş, ve tekrar sözlü geleneğin malı olmuş hikâyeler herhalde pek çoktur. Bunlara kaynak olmuş kitapları görüp sözlü gelenekten tesbit edilenlerle bunları karşılaştırmak lâzımdır. Böy-lece, hikâyelerin tekevvününde yeni bir gelişme çeşidi tesbit etmek mümkün olacaktır. Âşıkların ve arkadaşımız Fahrettin Kırzioğlu'nun verdikleri haberlere göre bu çeşitten kitaplar - ve mensur hikâye, tarih, menâkıb, v. s. gibi, türkülü halk hikâyelerine kaynak olabilecek başka kitaplar - hususi ellerde bulunmaktadır. Halk hikâyeleri üzerinde - bil-hassa bunların telifi meselesi üzerinde- tetkikler yaparken, bu kitapları toplamayı, bugün yenilemiş, zenginleşmiş olarak sözlü geleneğe mal olmuş hikâyelerle onların bu kaynaklarını karşılaştırmağı da ihmal et-memelidir. Bizim, hikâyelerin tekevvünü ve varyantların meydana gelişi hakkında ileri sürdüğümüz izahlara, bu gibi kitaplar, yeni bazı *nuance*'-lar ilâve edecektir. Halk edebiyatının bu ehemmiyetli konusunu yakın-

dan ilgilendiren bu kaynak - kitapların mahvolup gitmeden, hususi ellerden toplattırılması herhalde çok yerinde olur.

Biz, "Halk hikâyeleri ve halk hikâyeciliği," adlı etüdümüzde, tesbit edilmiş hikâyelere ait listenin yanına, adlarını duyup henüz tesbit edemediğimiz hikâyelerin listesini de ilâve etmiştik. Bu yılki tetkiklerimiz sırasında bu ikinci listeyi zenginleştirecek yeni isimler de tesbit ettik. Bunları aşağıya yazıyorum :

I. Yaşamış âşıkların, hikâye olmağa doğru giden maceralarına ait epizotlar (meclisler):

1. Ahışhalı İrfânî ile Türkmen kızı
2. Tüccarî ile Abo Ağa
3. Karanlı Şevki
4. Âşık Üzeyir'in Konyaya, İstanbula seyahati
5. Ardahanlı Karânî (İstanbulda hapsedilip Sultan Aziz'in elinden kurtulması)
6. Çıldırılı Hoca İrfânî
7. Yusufelili Muhibbi
8. Şâmîli
9. Molla Penah (Vâkîf)
10. Nihânî (hayalî seyahati); ve Nihânî ile Acem kızı
11. Âşık Şenlik (Sümmânî ile karşılaşması ve başka maceraları).

II. Başı sonu belli tam hikâyeler :

1. Veysel Hasan
2. Ummânî Mehdi
3. Bahtiyar-Ceyhuni
4. Derviş Musa
5. Genceli Sümmânî

İlnci bölümdeki hikâyelerin adlarını Porsuklu'lu Âşık Merdan'dan yazdım. Bunlardan bazılarının, meselâ Ceyhuni ve Genceli Sümmânî hikâyelerinin birinci bölümdeki gibi bir âşıkın maceralarının bir hikâyeye üslûbiyle anlatılmasından ibaret olması mümkündür. Netekim âşık Merdan, Cılavuzda bir gece, kısa bir hikâyeye istenince, bize Âşık Şenlik'in bir meclisini anlattı; onun tam bir hikâyeye ile, henüz hikâyeye olmamış meclisleri birbirinden ayırdetmemesi hatıra gelebilir. O, bunların birer hikâyeye olduğunu ileri sürüyor. Bu nokta, ancak bu hikâyeler tesbit edildikten sonra belli olacaktır.

* * *

İlmî yardımcımız İlhan Başgöz, ayrıca, bir müddet Gemerek'te kaldı, ve halk edebiyatı konularını ilgilendiren araştırmalar yaptı; bazı yerli hikâyeler ve türküler derledi. Onun bu bucakta ve yakın köy-

lerde geçirdiği günler içinde en dikkate değer çalışmaları, o bölgedeki Aleviler ve Türkmenler arasında olmuştur. İlhan Başgöz, Türkmenler arasında çok düşüp kalkmış olan dayısı Bay Fikri Gönen'den halk şairlerine, bilhassa oralarda çok tanınmış olan Dadaloğlu'na ait birçok metinler almıştır. Bundan başka o, Gemerek çevresinde konup göçen Türkmenler hakkında, Türkmen Topal Ali Koçdağı'dan, bu zümrelerin kabile adlarını tesbit etti ve yakın ve uzak tarihleri hakkında birçok rivayetler topladı. İlhan Başgöz'ün, gerek Kars'taki, gerek Gemerek'teki çalışmalarına ait - bilhassa metod meselelerini ilgilendiren - bazı notlarını ayrıca dercediyoruz.
